

# Sociološke teme i perspektive

## Strukturalni funkcionalizam

### 1. Opći uvod u strukturalni funkcionalizam i njegovi korijeni

Strukturalni funkcionalizam jedan je od najutjecajnijih teorijskih pravaca u sociologiji 20. stoljeća. U središtu njegova interesa nalazi se pitanje kako društvo uopće opstaje, što ga drži na okupu i na koji način različiti dijelovi društva zajedno sudjeluju u održavanju društvenog poretka. Umjesto da društvo promatra kao slučajan skup pojedinaca, strukturalni funkcionalizam polazi od pretpostavke da je društvo uređena cjelina sastavljena od međusobno povezanih dijelova, među kojima postoje određeni odnosi, pravila i funkcije. U tom smislu društvo se razumijeva kao sustav, a sociološko pitanje glasi: kako taj sustav održava relativnu stabilnost usprkos razlikama, napetostima i promjenama? Osnovni pojmovi toga pristupa jesu struktura, funkcija, funkcionalni preduvjeti, vrijednosni konsenzus i društveni poredak. U najjednostavnijem smislu, struktura označava relativno stabilan obrazac društvenih odnosa, a funkcija učinak koji neki dio društva ima za održavanje ili prilagodbu cjeline. Vrijednosni konsenzus označava barem minimalno slaganje članova društva oko temeljnih vrijednosti i pravila, dok društveni poredak označava relativno stabilan obrazac odnosa, očekivanja i normi koji omogućuje zajednički život.

Strukturalni funkcionalizam ne pita prvenstveno zašto su ljudi međusobno različiti niti zašto se sukobljavaju, nego prije svega kako je moguće da društvo, unatoč tim razlikama i sukobima, ipak neprestano iznova proizvodi red, koordinaciju i predvidivost. Drugim riječima, funkcionalistička perspektiva polazi od velikog sociološkog pitanja: što drži društvo na okupu? Takvo pitanje posebno dolazi do izražaja u modernim društvima, koja su složena, diferencirana i puna različitih uloga, institucija i interesa. Strukturalni funkcionalisti smatraju da društvo ne opstaje samo zato što postoji sila ili prisila, nego zato što većina ljudi u velikoj mjeri prihvaća norme, vrijednosti i očekivanja koja omogućuju zajednički život. Upravo zato ovaj pristup veliku važnost pridaje socijalizaciji, institucijama, pravilima ponašanja i mehanizmima društvene integracije.

Iako se strukturalni funkcionalizam najčešće povezuje s Talcottom Parsonsom i Robertom K. Mertonom, njegovi su korijeni dublji i sežu u same početke sociološkog mišljenja. Jedan od njegovih najvažnijih preteča bio je Auguste Comte, koji je društvo promatrao kao cjelinu koju je moguće znanstveno proučavati, pri čemu su red i napredak dva ključna problema svake društvene analize. Još je važniji Herbert Spencer, koji je razvio poznatu organsku analogiju između društva i živog organizma. Kao što organizam ima različite organe koji obavljaju različite zadaće, tako i društvo ima različite institucije koje obavljaju različite funkcije. Iako se kasniji sociolozi nisu uvijek slagali sa Spencerovim pojednostavljenjima, upravo je ta ideja o društvu kao povezanom sustavu dijelova ostala trajno prisutna u funkcionalističkoj tradiciji.

Posebno važno mjesto u korijenima strukturalnog funkcionalizma zauzima Émile Durkheim. Upravo je Durkheim jedan od ključnih autora bez kojih se ne može razumjeti kasniji razvoj funkcionalističkog mišljenja. On društvo nije shvaćao kao puki zbroj pojedinaca, nego kao posebnu stvarnost koja ima vlastita pravila, sile i obrasce. Njegov pojam društvenih činjenica, kao i analiza društvene solidarnosti, podjele rada, religije i devijantnosti, snažno su utjecali na funkcionaliste. Durkheim je

pokazao da društvene pojave ne treba objašnjavati samo namjerama pojedinaca, nego i funkcijama koje određene institucije i obrasci ponašanja imaju za društvenu cjelinu. Kada, primjerice, analizira religiju, Durkheim ne promatra samo vjerovanje kao privatni čin, nego pita kakvu ulogu religija ima u održavanju zajedništva, normi i kolektivnog identiteta. Upravo je ta vrsta pitanja duboko funkcionalistička.

Važan most između klasične sociologije i kasnijeg strukturalnog funkcionalizma predstavlja i socijalna antropologija, osobito rad Bronislawa Malinowskog i Alfreda Radcliffe-Browna. Malinowski je naglašavao da društvene institucije nastaju i opstaju zato što odgovaraju na određene ljudske potrebe. Ako ljudi imaju biološke, psihološke i društvene potrebe, tada kultura i institucije predstavljaju odgovore na te potrebe. U tom smislu religija, obitelj, običaji ili rituali nisu slučajni, nego služe održavanju stabilnosti života pojedinca i zajednice. Njegova istraživanja Trobriandskih otoka pokazivala su da, osobito u nesigurnim i kriznim situacijama, rituali i vjerovanja imaju važnu integracijsku i stabilizacijsku funkciju. Radcliffe-Brown je, s druge strane, manje naglašavao individualne potrebe, a više samu strukturu društvenih odnosa. Njega je zanimalo kako određeni obrasci odnosa doprinose održavanju društvene cjeline. Upravo je iz te linije razmišljanja kasnije nastao izraz strukturalni funkcionalizam.

Funkcionalistička pitanja nisu se zadržala samo na općoj razini društva, nego su proširena i na organizacije, stratifikaciju i različite institucionalne mehanizme opstanka sustava. Tako Marion J. Levy upozorava da društvo ne opstaje samo od sebe, nego mora neutralizirati prijetnje vlastitom opstanku, poput biološkog uništenja, apatije članova, unutaršnjeg raspada ili podčinjavanja drugom društvu. Philip Selznick pokazuje da organizacija ne opstaje samo pomoću formalnih pravila, nego i zahvaljujući povjerenju, stabilnosti komunikacije, neformalnim odnosima i jasnom razumijevanju svrhe vlastitog djelovanja. Davis i Moore otvaraju raspravu o društvenoj stratifikaciji te tvrde da nejednakost nije samo izraz nepravde, nego i mehanizam kojim društvo raspoređuje ljude na funkcionalno važnije i zahtjevnije položaje. Bez obzira na kasnije kritike tih autora, zajedničko im je polazište jasno: društvo se promatra kao cjelina koja mora rješavati određene probleme opstanka, koordinacije, raspodjele uloga i održavanja stabilnosti.

Na toj intelektualnoj podlozi razvija se puni sociološki oblik strukturalnog funkcionalizma, posebno u djelu Talcotta Parsonsa. Parsons će pokušati povezati europsku teorijsku tradiciju, osobito Webera, Durkheima i Pareta, s američkom sociologijom, te izgraditi jednu od najambicioznijih općih teorija društva uopće. Njegova će velika ambicija biti pokazati kako društvo kao sustav funkcionira, na koji se način održava stabilnost i koje funkcije moraju biti ispunjene da bi društvena cjelina opstala. U tom smislu Parsons predstavlja vrhunac klasičnog strukturalnog funkcionalizma. No upravo će iz njegove teorije, i kao njezina korekcija, proizaći i Mertonov kritičniji, empirijski precizniji funkcionalizam.

Opći uvod u strukturalni funkcionalizam zato valja razumjeti kao ulaz u jednu veliku sociološku tradiciju koja društvo promatra prije svega kroz prizmu sustava, poretka, integracije i funkcije. Ta tradicija ima veliku analitičku snagu jer nas uči da institucije nisu slučajne, da društveni red nije samorazumljiv i da se iza mnogih društvenih obrazaca kriju određene funkcije za održavanje cjeline. Istodobno, njezine granice postat će vidljive onda kada se premalo pažnje posvećuje sukobu, moći, dominaciji i društvenim nejednakostima. Upravo zato je važno strukturalni funkcionalizam razumjeti

i kao snažnu teorijsku tradiciju i kao perspektivu koju kasnija sociologija mora dopunjavati, kritizirati i razvijati.

## **2. Prethodnici i širi funkcionalistički horizont**

Da bi se strukturalni funkcionalizam pravilno razumio, nije dovoljno krenuti tek od Talcotta Parsonsa. Iako je upravo Parsons najvažniji sistematizator tog pravca u sociologiji, funkcionalistička se logika razvijala postupno, kroz različite autore i različite discipline. Važno je stoga vidjeti kako se prije Parsonsa oblikovalo pitanje koje će kasnije postati središnje funkcionalističko pitanje: kako društvo opstaje i koji su uvjeti njegove stabilnosti. U tom širem horizontu posebno mjesto imaju socijalna antropologija, rana funkcionalistička razmišljanja o organizaciji i opstanku sustava te pokušaji da se nejednakost, stratifikacija i institucionalni poredak objasne kao dijelovi šire društvene cjeline.

Jedan od važnih prethodnika funkcionalističkog mišljenja bio je Bronislaw Malinowski. Iako je primarno bio antropolog, njegova je važnost za funkcionalističku tradiciju velika jer je pokazao da kulturne i društvene institucije ne treba promatrati kao slučajne ili proizvoljne, nego kao odgovore na ljudske potrebe. Malinowski polazi od stava da ljudi imaju biološke, psihološke i društvene potrebe, a da se oko tih potreba razvijaju institucije koje omogućuju opstanak i relativnu stabilnost života zajednice. Time uvodi važnu ideju: društveni sustav nije odvojen od čovjekovih potreba, nego se upravo na njima gradi. U njegovoj perspektivi religija, rituali, običaji ili srodstveni odnosi nisu puki folklorni ostaci ili neobične kulturne forme, nego mehanizmi koji ispunjavaju određene funkcije u životu zajednice. Posebno je zanimljivo njegovo istraživanje Trobriandskih otoka, gdje pokazuje da religija i ritual imaju izrazitu stabilizacijsku funkciju upravo u onim životnim situacijama koje nose nesigurnost, opasnost ili prijetnju, kao što su rođenje, smrt, inicijacija ili zajednički rizik. Time Malinowski pokazuje da kultura nije samo skup značenja, nego i sustav odgovora na napetosti i potrebe koje se pojavljuju u društvenom životu.

Uz Malinowskog svakako treba spomenuti i Alfreda Radcliffe-Browna, koji je u funkcionalističku tradiciju unio drukčiji naglasak. Dok Malinowski polazi od potreba pojedinca i zajednice, Radcliffe-Brown više naglašava samu strukturu društvenih odnosa. Njega ne zanimaju toliko pojedinačne potrebe, koliko način na koji određeni obrasci odnosa doprinose održavanju društvenog poretka. U tom smislu funkciju ne razumijeva prvenstveno kao zadovoljavanje potreba, nego kao doprinos trajnosti i povezanosti društvenog sustava. Upravo se kod njega jasnije oblikuje ono što će kasnije biti prepoznato kao strukturalni funkcionalizam: analiza društvenih odnosa i institucija s obzirom na njihov doprinos održavanju cjeline.

U širem funkcionalističkom horizontu treba spomenuti i autore koji su se bavili pitanjem opstanka društvenog sustava. U tom je smislu zanimljiv Marion J. Levy, koji postavlja vrlo jednostavno, ali temeljno pitanje: što prijeti opstanku društva? Time pokazuje da društvo nije samo po sebi trajno, nego mora stalno neutralizirati prijetnje vlastitom opstanku. Među tim prijetnjama navodi biološko uništenje, apatiju članova, rat svih protiv svijeta i apsorpciju od strane drugog društva. Takvo razmišljanje tipično je funkcionalističko jer društvo promatra kao sustav koji mora ispuniti određene uvjete ako želi preživjeti. Društveni poredak, prema toj logici, nije darovan, nego zahtijeva stalno održavanje, koordinaciju i reprodukciju osnovnih uvjeta zajedničkog života. Levyjev doprinos važan

je jer vrlo jasno pokazuje kako se funkcionalistička perspektiva usmjerava na pitanje društvenog opstanka, a ne samo na puko opisivanje institucija.

Slično važno mjesto zauzima Philip Selznick, osobito kada se funkcionalistička logika prenese na razinu organizacija. Selznick pokazuje da organizacija ne opstaje samo zahvaljujući formalnim pravilima i hijerarhiji, nego i zahvaljujući stabilnosti komunikacije, međusobnoj odgovornosti, neformalnim odnosima i jasnoći svrhe. Time se uvodi važna korekcija prejednostavnom formalizmu: ako organizaciju promatramo samo kroz pravilnike i službene uloge, propuštamo vidjeti stvarne uvjete njezina opstanka. Organizacija ne živi samo na papiru, nego i kroz povjerenje, međuljudske odnose i osjećaj zajedničke svrhe. Taj je uvid sociološki vrlo vrijedan jer pokazuje da društveni sustavi nisu održivi samo formalno, nego i kroz neformalne mehanizme integracije. Selznickov doprinos posebno je važan za razumijevanje institucija poput sveučilišta, škole, bolnice, policije ili javne uprave, koje ne mogu opstati samo na temelju formalnog statuta, nego i na temelju stabilne profesionalne kulture i komunikacije.

Važno mjesto u funkcionalističkoj tradiciji ima i poznata teza Kingsleyja Davisa i Wilberta Moorea o društvenoj stratifikaciji. Njihovo polazište glasi da društva različitim ljudima moraju dodijeliti različite uloge, a da su neke od tih uloga funkcionalno važnije i zahtjevnije od drugih. Zbog toga su povezane s većim nagradama, ugledom i moći. Stratifikacija se tako ne promatra samo kao nejednakost ili nepravda, nego i kao mehanizam raspodjele ljudi na društvene položaje. Društvo, prema toj logici, mora motivirati ljude da preuzmu uloge koje su odgovorne, složene i zahtijevaju dugo obrazovanje ili posebne sposobnosti. Primjerice, liječnik specijalist, sudac ili sveučilišni profesor ne zauzimaju takve položaje slučajno, nego zato što društvo tim položajima pridaje veću funkcionalnu važnost i zato ih povezuje s većim nagradama i ugledom. Bez obzira na kasnije i opravdane kritike, osobito iz perspektive teorija sukoba, Davis i Moore ostaju važni jer pokazuju kako se i nejednakost može promatrati funkcionalistički, kao dio mehanizma kojim se društvo organizira i reproducira.

Ono što je zajedničko Malinowskom, Radcliffe-Brownu, Levyju, Selznicku te Davisu i Mooreu jest polazište da društvo nije kaotična masa nepovezanih pojava, nego cjelina koja mora rješavati određene probleme opstanka, koordinacije, raspodjele uloga i održavanja poretka. Institucije, norme i obrasci ponašanja ne tumače se kao slučajni, nego kao dijelovi šireg sustava. Upravo je to funkcionalistička logika u najosnovnijem obliku: društvo se promatra kao cjelina čiji dijelovi imaju određeni odnos prema opstanku i stabilnosti cjeline.

No istodobno treba primijetiti da se već u ovoj ranoj fazi javljaju i različiti naglasci. Malinowski više naglašava potrebe i kulturne odgovore na njih, Radcliffe-Brown samu strukturu odnosa, Levy uvjete opstanka sustava, Selznick unutarnju dinamiku organizacija, a Davis i Moore raspodjelu društvenih položaja. Drugim riječima, funkcionalistička tradicija nije od početka bila potpuno jedinstvena. Njezina snaga bila je u tome što je različite društvene pojave znala promatrati kroz pitanje njihove funkcije za širu cjelinu, ali su se autori razlikovali u tome što su smatrali temeljnim problemom: potrebe, odnose, integraciju, organizaciju ili raspodjelu uloga.

Upravo će iz tog šireg intelektualnog horizonta Talcott Parsons pokušati izgraditi cjelovitu opću teoriju društvenog sustava. On će preuzeti funkcionalističko pitanje opstanka i poretka, ali će ga

razviti na daleko ambicioznijoj razini, nastojeći pokazati kako cijelo društvo funkcionira kao sustav međusobno povezanih dijelova. Parsons će tako dati funkcionalizmu njegov najrazrađeniji teorijski oblik. No već će Robert K. Merton pokazati da takav veliki teorijski projekt mora biti korigiran, empirijski prizemljen i oslobođen pretpostavke da je sve što postoji nužno dobro i korisno za društvo.

Zato se ova cjelina može razumjeti kao nužna priprema za ono što slijedi. Ona pokazuje da strukturalni funkcionalizam nije nastao ni iz čega, nego da je izrastao iz duge tradicije pitanja o tome kako društvo opstaje, kako se održava poredak i zašto institucije imaju oblik kakav imaju. Tek na toj podlozi moguće je pravilno razumjeti i Parsonsa i Mertona.

### **3. Talcott Parsons – središnji autor strukturalnog funkcionalizma**

#### **3.1. Intelektualni položaj i važnost Talcotta Parsonsa**

Talcott Parsons zauzima središnje mjesto u razvoju strukturalnog funkcionalizma i opće sociološke teorije 20. stoljeća. U razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata bio je najutjecajni američki sociolog i jedan od autora koji su najambicioznije pokušali izgraditi cjelovitu teoriju društva. Njegova važnost ne proizlazi samo iz broja tema kojima se bavio, nego prije svega iz pokušaja da različite sociološke tradicije poveže u jedinstven teorijski okvir. Parsons nije bio autor jedne uske teorije ili jednog izdvojenog problema, nego mislilac koji je nastojao odgovoriti na jedno od najvećih socioloških pitanja: kako je moguć društveni poredak u složenim modernim društvima.

Parsonsov intelektualni projekt nastaje na raskrižju europske klasične sociologije i američke empirijske sociologije. U njegovu radu posebno su važni utjecaji Maxa Webera, Émilea Durkheima i Vilfreda Pareta. Od Webera preuzima interes za društvenu akciju, smisao djelovanja i normativne orijentacije aktera. Od Durkheima preuzima ideju društva kao moralnog poretka i važnost integracije, normi i vrijednosti. Od Pareta preuzima elemente sistemskog mišljenja i ideju društvene ravnoteže. No Parsons nije bio samo “sastavljač” tuđih ideja. Njegov je cilj bio iz tih utjecaja oblikovati novu, ambicioznu sintezu, odnosno opću teoriju društva koja bi mogla objasniti kako se različiti dijelovi društva povezuju u relativno stabilnu cjelinu. Upravo zato njegova se sociologija često doživljava kao vrhunac klasičnog teorijskog nastojanja da se društvo objasni kao sustav.

Jedna od Parsonsovih najvećih ambicija bila je premostiti jaz između pojedinca i društva, odnosno između individualnog djelovanja i društvene strukture. To je jedno od središnjih pitanja sociologije uopće: kako je moguće istodobno uzeti ozbiljno osobni izbor, motive i ciljeve pojedinca, a pritom ne izgubiti iz vida činjenicu da se čovjek uvijek kreće unutar normi, vrijednosti, institucija i društvenih očekivanja. Parsons odbacuje i ideju da je čovjek potpuno slobodan i društveno neograničen, ali i ideju da je samo pasivni proizvod društvenih sila. Njegov odgovor jest teorija društvene akcije koja će kasnije biti ugrađena u širu teoriju društvenog sustava. U tom smislu Parsons je važan jer je pokušao povezati subjektivni i objektivni plan društvene stvarnosti: djelovanje pojedinca i stabilnost društvenog poretka.

Parsonsova sociologija nastaje u vremenu kada se američko društvo nakon velikih kriza prve polovice 20. stoljeća sve više usmjerava prema stabilnosti, institucionalnoj izgradnji i organizaciji društvenog života. U tom kontekstu nije slučajno da Parsons toliko naglašava red, integraciju, norme, socijalizaciju i vrijednosni konsenzus. Njegovo pitanje nije prvenstveno kako nastaje revolucija, nego

kako je moguće da društvo, unatoč razlikama, sukobima i promjenama, ipak ostane povezano i funkcionalno. Upravo zato škola, obitelj, država, pravo, ekonomija i religija za njega nisu odvojeni ili nepovezani segmenti života, nego dijelovi iste društvene cjeline. Svaka od tih institucija sudjeluje u održavanju poretka, prijenosu normi i usklađivanju društvenog života. Parsonsova sociologija zato stalno iznova vraća pitanje: što različite institucije čine za opstanak društvenog sustava?

Zbog takvog pristupa Parsons je desetljećima bio gotovo dominantna figura teorijske sociologije. Njegov utjecaj bio je osobito snažan u američkoj sociologiji sredinom 20. stoljeća, kada je funkcionalizam postao svojevrsni "glavni jezik" sociološke teorije. No upravo ta dominantna pozicija kasnije je proizvela i snažne kritike. Mnogi su autori smatrali da Parsons previše naglašava stabilnost, ravnotežu i konsenzus, a premalo društveni sukob, moć, dominaciju i povijesne lomove. Kritičari su upozoravali da društva nisu uvijek integrirane cjeline te da u njima postoje duboke nejednakosti, prisila i borbe za moć koje se ne mogu svesti samo na funkcionalne potrebe sustava. Ipak, bez obzira na te kritike, Parsonsovo mjesto u povijesti sociološke teorije ostaje neupitno. Čak i oni autori koji su ga napadali često su to činili polazeći upravo od problema koje je on otvorio. U tom smislu Parsons je bio ne samo veliki sistematizator nego i autor bez kojega se moderna sociološka teorija ne može razumjeti.

Parsons je važan i zato što je pokazao kako sociologija može misliti velike cjeline, a da pritom ne izgubi iz vida konkretne društvene institucije i obrasce djelovanja. Kada se pita što povezuje obitelj, školu, državu i ekonomiju, on time ne želi samo nabrojiti društvene institucije, nego pokazati kako svaka od njih ispunjava određenu ulogu u održavanju šire društvene cjeline. Obitelj socijalizira, škola prenosi znanja i norme, država organizira moć i donošenje kolektivnih odluka, ekonomija osigurava prilagodbu i resurse. Time Parsons pokazuje da društvo nije puki zbir različitih područja života, nego mreža međusobno povezanih funkcija. Upravo će ta ideja društva kao međusobno povezanog sustava postati jezgra njegova strukturalnog funkcionalizma.

Na kraju, Parsonsova važnost može se sažeti u nekoliko ključnih točaka. Prvo, on je povezoao europsku i američku sociološku tradiciju. Drugo, dao je strukturalnom funkcionalizmu njegov najrazrađeniji teorijski oblik. Treće, pokušao je spojiti teoriju društvene akcije s teorijom društvenog sustava. Četvrto, snažno je utjecao na generacije sociologa, kako onih koji su ga slijedili tako i onih koji su ga kritizirali. I konačno, Parsons je postavio jedno od trajnih socioloških pitanja: što društvo drži na okupu, čak i onda kada je puno razlika, napetosti i sukoba.

### **3.2. Društvo kao sustav**

Jedna od najvažnijih Parsonsovih ideja jest da društvo ne treba promatrati kao nered, slučajnu masu ljudi ili puki zbroj pojedinačnih djelovanja, nego kao sustav međusobno povezanih dijelova. U tom smislu društvo je uređena cjelina u kojoj različite institucije, norme, uloge i vrijednosti nisu nepovezani elementi, nego dijelovi iste šire strukture. Kada se promijeni jedan dio društva, posljedice se ne zaustavljaju samo na tom jednom mjestu, nego se prenose i na druge dijelove sustava. Upravo zato Parsons tvrdi da društvo funkcionira kao sustav: promjene u obitelji, obrazovanju, ekonomiji, politici ili kulturi nikada nisu potpuno izolirane, nego utječu na cjelinu.

U najjednostavnijem smislu, sustav označava uređenu cjelinu sastavljenu od dijelova koji su međusobno povezani i koji ovise jedni o drugima. Parsons time želi pokazati da društvo nije kaotično

polje slučajnih kontakata, nego organizirana mreža odnosa. Kao što u živom organizmu srce, pluća i živčani sustav nisu nepovezani organi, nego dijelovi jedne cjeline, tako ni u društvu institucije poput obitelji, škole, države i ekonomije ne djeluju potpuno odvojeno. Svaka od njih obavlja određenu funkciju, ali njezina se funkcija može razumjeti samo unutar odnosa prema drugim dijelovima društva. Parsons zato društvo promatra kao mrežu povezanih funkcija, a ne kao skup samostalnih sektora života.

U toj perspektivi osobito je važno shvatiti što Parsons podrazumijeva pod institucijama. Institucije su za njega stabilni obrasci društvenog djelovanja koji uređuju važne dijelove života. Obitelj, škola, država, pravo, religija i ekonomija nisu samo organizacije ili administrativni aparati, nego relativno trajni obrasci koji usmjeravaju ponašanje, raspodjeljuju uloge i prenose norme. Kada Parsons kaže da su institucije povezane, on time ne misli samo da postoje jedna pokraj druge, nego da sudjeluju u održavanju iste društvene cjeline. Obitelj, primjerice, sudjeluje u socijalizaciji i oblikovanju osnovnih obrazaca ponašanja; škola proširuje i formalizira taj proces; država organizira moć i donošenje kolektivnih odluka; ekonomija osigurava resurse i prilagodbu okolini. Time svaka institucija dobiva svoje mjesto unutar šireg sustava.

Važno je pritom odmah naglasiti da za Parsonsa društveni sustav nije isto što i potpuni sklad ili savršena harmonija. Parsons ne tvrdi da u društvu nema sukoba, razlika ili napetosti. Naprotiv, on polazi od toga da su takve pojave normalan dio društvenog života. No smatra da društvo razvija određene mehanizme koji ga održavaju na okupu usprkos tim napetostima. Norme, vrijednosti, uloge i institucije smanjuju mogućnost potpunog raspada i omogućuju relativnu predvidivost društvenih odnosa. Društveni red, prema tome, nije prirodno stanje koje se samo od sebe održava, nego relativno stabilan obrazac odnosa, pravila i očekivanja koji se stalno iznova proizvodi i održava. Ovdje je za Parsonsa ključno pitanje: kako je moguće da društvo opstane i onda kada je puno sukoba, razlika i promjena?

Odgovor na to pitanje Parsons traži upravo u ideji sustava. Ako društvo promatramo kao sustav, tada možemo razumjeti kako različiti dijelovi zajedno doprinose relativnoj stabilnosti cjeline. Stabilnost ne znači odsutnost promjene, nego sposobnost sustava da promjene podnese, obradi i ugradi u vlastitu strukturu, a da pritom ne dođe do raspada. U tom smislu Parsonsova sociologija nije samo teorija reda, nego i teorija održivosti društvenog poretka. Društvo opstaje ne zato što je potpuno mirno, nego zato što razvija mehanizme koji ga drže na okupu i omogućuju koordinaciju života unatoč sukobima i različitim interesima.

Jedan od najboljih primjera Parsonsova načina razmišljanja jest njegov pogled na obrazovni sustav. Škola, prema njemu, nije samo mjesto prijenosa znanja i informacija. Ona prenosi i radne navike, disciplinu, osjećaj odgovornosti, sposobnost suradnje i prihvaćanja društvenih očekivanja. Time škola ne djeluje samo na razini pojedinca nego i na razini društvenog sustava: ona priprema članove društva za funkcioniranje unutar širih institucionalnih okvira. Slično vrijedi i za obitelj, pravo ili ekonomiju. Parsons uvijek iznova naglašava da se značenje neke institucije ne može svesti na njezinu unutarnju logiku, nego da je treba promatrati i s obzirom na ono što čini za održavanje šire društvene cjeline. U tome se najbolje vidi funkcionalistička narav njegova mišljenja.

Parsonsova ideja društva kao sustava osobito je važna zato što sociologiji daje način da misli cjelinu, a ne samo pojedine izolirane pojave. Ona sociologa prisiljava da pita ne samo što neka institucija jest, nego i kako je povezana s drugima i kakvu ulogu ima u ukupnom poretku. To je istodobno i snaga i slabost toga pristupa. Njegova je snaga u tome što ne dopušta da se društvo razbije na nepovezane fragmente. Njegova je slabost u tome što ponekad previše naglašava povezanost, usklađenost i funkcionalnost, a premalo razaračke učinke moći, sukoba i nejednakosti. No bez obzira na te kasnije kritike, Parsonsov doprinos ostaje velik: on je jedan od rijetkih autora koji je s tolikom sustavnošću pokušao pokazati kako društvo uopće funkcionira kao povezana cjelina.

Može se reći da je temeljna intuicija ovoga dijela Parsonsove teorije jednostavna, ali snažna: društvo opstaje samo zato što njegovi različiti dijelovi nisu potpuno odvojeni, nego djeluju unutar iste cjeline. Upravo iz te ideje nastat će i njegova teorija društvene akcije, a zatim i poznata AGIL shema, kojom će pokušati pokazati koje funkcije svaki društveni sustav mora ispuniti da bi mogao opstati. Zato je razumijevanje društva kao sustava temelj za sve ostale dijelove Parsonsove sociologije.

### **3.3. Društvena akcija**

Jedno od središnjih mjesta u Parsonsovoj sociologiji zauzima pojam društvene akcije. Parsons polazi od pitanja zašto ljudi ne djeluju nasumično, kaotično ili isključivo impulzivno. Ako društvo doista ima određeni red i stabilnost, tada mora postojati i objašnjenje zašto se veliki broj ljudi uglavnom ponaša na predvidive načine. Zato Parsons ne govori samo o ponašanju, nego o društvenoj akciji. Za njega čovjek nije biće koje samo reagira na podražaje, nego akter koji djeluje prema ciljevima, u određenim situacijama i pod utjecajem normi i vrijednosti. Upravo zato akcija nije ni puko biološko reagiranje ni potpuno privatni čin pojedinca, nego oblik djelovanja koji se uvijek odvija unutar društvenog okvira.

U najjednostavnijem smislu, društvena akcija može se definirati kao djelovanje usmjereno prema cilju, koje se odvija u određenoj situaciji i pod utjecajem normi i vrijednosti. Ova definicija pokazuje da je za Parsonsa djelovanje uvijek složen spoj osobne usmjerenosti i društvenih ograničenja. Čovjek djeluje jer nešto želi postići, ali nikada ne djeluje u praznom prostoru. Njegova se akcija uvijek odvija unutar određene situacije, pod utjecajem pravila, očekivanja i kulturnih obrazaca. Time Parsons pokušava prevladati dvije krajnosti koje su dugo opterećivale društvenu teoriju: ideju da je čovjek potpuno slobodan i samostalan te ideju da je potpuno određen vanjskim silama. U njegovoj perspektivi pojedinac jest akter, ali akter koji uvijek djeluje u društvenom prostoru.

Parsonsova teorija društvene akcije sastoji se od nekoliko osnovnih elemenata. Prvi je akter, odnosno onaj koji djeluje. Drugi je cilj, ono što akter želi postići. Treći element čini situacija, to jest skup okolnosti u kojima se djelovanje odvija. Četvrti element čine norme i vrijednosti, koje akterovo ponašanje usmjeravaju, ograničavaju i čine društveno razumljivim. Kada Parsons analizira akciju, njega ne zanima samo što netko čini, nego i u kakvoj situaciji djeluje, što želi postići i prema kojim pravilima usmjerava svoje ponašanje. Time društvena akcija postaje mnogo više od pojedinačnog čina: ona je uvijek i individualna i društvena.

U toj se točki Parsons jasno naslanja na Webera, ali ide i korak dalje. Od Webera preuzima ideju da djelovanje ima smisao i da se ne može svesti samo na vanjsko ponašanje. No dok Weber naglašava razumijevanje subjektivnog smisla djelovanja, Parsons snažnije ističe normativni okvir u kojem se

djelovanje odvija. Čovjek ne bira uvijek samo ono što mu je korisno ili ugodno. Vrlo često bira ono što je društveno prihvatljivo, legitimno ili moralno očekivano. Zato akcija nije samo stvar interesa, nego i stvar normi. Norme usmjeravaju akciju tako što akteru pokazuju što je dopušteno, poželjno ili očekivano. Bez normi bi društveno djelovanje bilo nepredvidivo i teško koordinirano. Upravo zato Parsons smatra da se djelovanje ne može razumjeti ako zanemarimo normativne obrasce društva.

Ovdje dolazimo do jednog od ključnih Parsonsovih pitanja: jesmo li slobodni ili nas društvo vodi? Njegov odgovor nije ni potpuno individualistički ni potpuno deterministički. Parsons ne poriče da pojedinac donosi odluke i da ima određeni stupanj slobode. No istodobno naglašava da se te odluke uvijek donose unutar društveno oblikovanih horizonata. Na njih utječu odgoj, kultura, društvene uloge, norme i vrijednosti. Čovjek bira, ali ne bira izvan svijeta. Bira unutar skupa mogućnosti koje su već društveno strukturirane. Parsons time pokazuje da sociologija mora razumjeti i osobni izbor i društveni okvir. Upravo je ta napetost između izbora i društvenih očekivanja jedno od središta njegove teorije akcije.

Vrlo jednostavan primjer Parsonsove logike jest student na ispitu. U toj situaciji akter je student, cilj je položiti ispit, situaciju čine profesor, ispitna pravila, vrijeme i gradivo, a norme i vrijednosti uključuju poštenje, odgovornost, trud i zabranu varanja. Studentov pokušaj da položi ispit nije samo privatna želja, nego društvena akcija. On djeluje unutar pravila koja određuju što je legitimno, što se smije, a što ne, kakva se sredstva smatraju dopuštenima i kakav se ishod očekuje. Time i najobičnija svakodnevna situacija pokazuje da je akcija uvijek i osobna i društvena. To je za Parsonsa vrlo važno jer pokazuje da se i individualno djelovanje može razumjeti samo u odnosu prema društvenim pravilima i očekivanjima.

Parsonsova teorija društvene akcije važna je i zato što predstavlja most prema njegovoj kasnijoj teoriji društvenog sustava. Ako želimo razumjeti kako društvo ostaje relativno stabilno, moramo razumjeti kako ljudi u njemu djeluju. Ako se većina ljudi u velikom broju svakodnevnih situacija ponaša na predvidiv način, to nije samo posljedica prisile, nego i posljedica socijalizacije, normi i vrijednosti koje su usvojili. Drugim riječima, društveni red nije moguć bez određenog obrasca akcije. Parsonsova teorija akcije zato nije usputni dodatak njegovoj teoriji sustava, nego njezin temelj. Ona pokazuje kako se makrorazina društva i mikrorazina pojedinačnog djelovanja povezuju. Društvo opstaje zato što ljudi djeluju unutar normativno strukturiranih okvira, a ti okviri se iznova prenose i obnavljaju kroz institucije.

Na kraju, može se reći da Parsons društvenu akciju razumije kao spoj osobnog cilja, društvene situacije i normativnog usmjerenja. Upravo time izbjegava dvije krajnosti: da je čovjek potpuno slobodan i da je potpuno određen. U njegovoj je perspektivi čovjek akter koji djeluje, ali djeluje u društvenom prostoru, pod utjecajem očekivanja, pravila i vrijednosti. To je srž Parsonsove teorije akcije i ujedno temelj za razumijevanje svega što slijedi: normi, socijalizacije, vrijednosnog konsenzusa i funkcionalnih imperativa društvenog sustava. Ako razumijemo kako ljudi djeluju, razumijemo i kako društvo uopće ostaje povezano i relativno stabilno.

### **3.4. Norme, vrijednosti i socijalizacija**

Ako je jedno od Parsonsovih temeljnih pitanja što društvo drži na okupu, tada je odgovor koji on daje vrlo jasan: društvo se ne održava prije svega silom, nego normama, vrijednostima i njihovim

prijenosom na nove članove društva. Parsons smatra da društveni red ne počiva samo na policiji, zakonima ili vanjskoj prisili, nego i na činjenici da većina ljudi u velikoj mjeri prihvaća određena pravila ponašanja kao legitimna, normalna i poželjna. Drugim riječima, društvo ne opstaje samo zato što se ljudi boje kazne, nego zato što su tijekom socijalizacije usvojili obrasce ponašanja i orijentacije prema svijetu koje smatraju ispravnima. Upravo zato Parsons veliku važnost pridaje normama, vrijednostima i socijalizaciji kao temeljnim mehanizmima društvene integracije.

U Parsonsovoj teoriji vrijednosti označavaju opće predodžbe o tome što je dobro, važno i poželjno, dok su norme konkretnija pravila ponašanja koja iz tih vrijednosti proizlaze. Ako je, primjerice, vrijednost odgovornost, tada norme mogu propisivati da pojedinac ispunjava svoje obveze, poštuje rokove i ne vara. Ako je vrijednost poštenje, norme mogu zahtijevati da se ne laže, ne krade i ne prisvaja tuđe zasluge. Vrijednosti daju društvu opću moralnu orijentaciju, a norme tu orijentaciju prevode u konkretnija pravila ponašanja. Parsons stoga društveni poredak ne razumije samo kao tehnički raspored institucija, nego kao normativni poredak u kojem ljudi dijele barem minimalni skup zajedničkih usmjerenja. Bez takvog normativnog temelja društvo bi, prema njegovu mišljenju, bilo izloženo stalnoj nepredvidivosti i raspadu koordinacije.

Parsons ovdje polazi od važnog uvida: većina ljudi ipak uglavnom “igra po pravilima”. To ne znači da svi uvijek poštuju norme niti da u društvu nema devijantnosti, nego da je za opstanak društvenog poretka presudno to što većina članova u najvećem broju svakodnevnih situacija djeluje u skladu s očekivanim obrascima. Ljudi uglavnom ne dolaze proizvoljno na posao kad žele, ne prelaze ulicu nasumično, ne mijenjaju pravila uloga iz trenutka u trenutak i ne odbacuju neprestano sva društvena očekivanja. Za Parsonsa je upravo ta činjenica ključno sociološko pitanje: zašto većina ljudi ipak uglavnom poštuje pravila? Njegov odgovor glasi da društveni red počiva na unutarnjem prihvaćanju normi, a ne samo na vanjskoj kontroli. Ljudi često djeluju “ispravno” i kada ih nitko ne nadzire, upravo zato što su određene norme postale dio njihove osobnosti i moralne orijentacije.

Tu na scenu stupa pojam socijalizacije. Socijalizacija je proces u kojem pojedinac usvaja norme, vrijednosti i obrasce ponašanja svojega društva. Kroz socijalizaciju društvo prenosi na nove članove temeljna pravila zajedničkog života i time osigurava vlastito trajanje. Parsons posebno naglašava da socijalizacija nije usputan ili sporedan proces, nego jedan od ključnih mehanizama opstanka društva. Ako nove generacije ne bi usvajale osnovna pravila ponašanja, vrijednosti i motivacije, društveni bi se poredak raspadao sa svakim novim naraštajem. Upravo zato Parsons socijalizaciju vidi kao jednu od osnovnih funkcija društvenih institucija. Obitelj, škola, vršnjačke skupine, religija, mediji i druge institucije ne prenose samo znanja ili informacije, nego i načine gledanja na svijet, osjećaj što je dopušteno, što je poželjno i kako se treba ponašati u različitim društvenim ulogama.

Posebno mjesto u tom procesu imaju obitelj i škola. Obitelj je za Parsonsa prvo i temeljno mjesto na kojem dijete usvaja osnovne obrasce povjerenja, autoriteta, odgovornosti i emocionalne vezanosti. Škola nadovezuje se na obitelj tako što proširuje socijalizaciju i uvodi pojedinca u šire društvene norme. Ona ne prenosi samo znanje i obrazovne sadržaje, nego i disciplinu, radne navike, prihvaćanje formalnih pravila, odgađanje nagrade, sposobnost natjecanja i suradnje. U tom smislu obrazovni sustav ima važnu funkciju u prijenosu društvenih obrazaca koji omogućuju funkcioniranje šireg sustava. Parsons zato školu ne promatra samo kao ustanovu za učenje gradiva, nego i kao važan mehanizam oblikovanja društvenih članova.

Iz svega toga proizlazi još jedan ključan Parsonsov pojam: vrijednosni konsenzus. Parsons smatra da društvo ne može opstati bez barem minimalnog slaganja oko temeljnih vrijednosti i pravila. Ljudi se mogu razlikovati po interesima, ciljevima, ukusima i životnim stilovima, ali društvo ipak mora počivati na određenom minimalnom konsenzusu o tome što je legitimno, dopušteno i poželjno. Taj zajednički vrijednosni temelj Parsons naziva vrijednosnim konsenzusom. Ne znači da svi misle jednako, nego da postoji dovoljno slaganja oko osnovnih pravila da društvo može relativno stabilno funkcionirati. Ako bi društvo bilo potpuno razjedinjeno oko svakog temeljnog pitanja, tada bi koordinacija zajedničkog života postala vrlo teško moguća. Parsons zato smatra da društveni red ovisi o tome da većina članova prihvaća barem minimalni skup zajedničkih vrijednosti.

Ovdje se vidi i jedna od najjačih, ali i najkontroverznijih točaka Parsonsove teorije. Njegova je snaga u tome što jasno pokazuje da se društveni poredak ne može objasniti samo silom ili interesom. Ljudi nisu neprestano prisiljavani izvana, nego mnoge norme doživljavaju kao vlastite. Time Parsons objašnjava kako je moguća društvena predvidivost i zašto društvo ne tone stalno u kaos. No upravo je ovdje i prostor kasnijih kritika. Mnogi autori upozorit će da Parsons previše naglašava konsenzus, a premalo sukob, dominaciju i nametanje normi od strane moćnijih skupina. Drugim riječima, postavlja se pitanje jesu li norme uvijek doista zajednički prihvaćene ili su ponekad izraz moći, nejednakosti i prisile. Ipak, čak i kada se kritizira, Parsonsov uvid ostaje važan: nijedno društvo ne može trajati bez prijenosa vrijednosti i bez barem minimalnog normativnog okvira koji omogućuje koordinaciju života.

Može se, dakle, zaključiti da u Parsonsovoj sociologiji norme, vrijednosti i socijalizacija čine moralnu jezgru društvenog sustava. Društvo se ne održava samo materijalno i politički, nego i moralno-kulturno. Ono mora ne samo raspodijeliti resurse i organizirati moć, nego i osigurati da nove generacije usvoje osnovne obrasce ponašanja, motivacije i orijentacije prema svijetu. Upravo će iz tog razloga Parsons kasnije razviti i AGIL shemu, u kojoj će jedna od temeljnih funkcija svakog društvenog sustava biti održavanje obrazaca, odnosno prijenos normi, vrijednosti i motivacija koje društvu omogućuju trajanje. Zato su norme, vrijednosti i socijalizacija za Parsonsa mnogo više od kulturnih dodataka društvu: one su jedan od glavnih uvjeta njegova opstanka.

### **3.5. AGIL shema**

Jedan od najpoznatijih i najutjecajnijih elemenata Parsonsove teorije jest njegova AGIL shema, odnosno model funkcionalnih imperativa svakog društvenog sustava. Parsons polazi od jednostavnog, ali temeljnog pitanja: što svako društvo mora riješiti da bi uopće moglo opstati? Njegov odgovor glasi da nijedan društveni sustav ne može trajati ako ne ispunjava četiri osnovne funkcije. Te funkcije nisu luksuz, dodatak ili sporedna obilježja društva, nego nužni uvjeti njegova preživljavanja, održivosti i trajanja. Upravo zato Parsons govori o funkcionalnim imperativima: to su zadaci koje svaki sustav mora ispuniti želi li ostati povezana i relativno stabilna cjelina.

Naziv AGIL nastaje od početnih slova četiriju temeljnih funkcija: A – Adaptation (prilagodba), G – Goal Attainment (postizanje ciljeva), I – Integration (integracija), L – Latency / Pattern Maintenance (održavanje obrazaca). Parsons time želi pokazati da društvo ne može opstati samo zato što postoji, nego mora stalno rješavati određene probleme: mora se prilagođavati okolini, mora postavljati i ostvarivati ciljeve, mora održavati unutarnju povezanost i mora prenositi vrijednosti i obrasce

ponašanja na nove članove. AGIL shema zato nije samo teorijska formula za ispit, nego Parsonsov pokušaj da odgovori na veliko pitanje što jedno društvo mora činiti da bi uopće moglo živjeti kao društvo.

#### A – Adaptation (prilagodba)

Prva funkcija svakog društvenog sustava jest prilagodba. Društvo mora osigurati sredstva za opstanak, prilagoditi se okolini i upravljati resursima. To znači da mora pribavljati i raspoređivati materijalna dobra, energiju i sredstva bez kojih nije moguć život zajednice. Parsons ovu funkciju najčešće povezuje s ekonomijom, jer upravo ekonomski sustav omogućuje proizvodnju, raspodjelu i korištenje resursa potrebnih za opstanak društva.

Ako to prevedemo na jednostavan jezik, nijedno društvo ne može opstati ako ne zna kako će proizvoditi hranu, osiguravati stanovanje, organizirati rad, razmjenjivati dobra i upravljati resursima. Bez ekonomije nema ni biološkog ni društvenog opstanka. Primjerice, u modernom društvu tržište rada, poduzeća, porezni sustav i financijske institucije nisu važne samo zato što omogućuju zaradu pojedincima, nego zato što sudjeluju u općoj funkciji prilagodbe cijelog sustava. Društvo koje nije sposobno osigurati materijalne uvjete vlastitog opstanka ne može dugoročno trajati, bez obzira na to koliko su mu razvijene druge institucije.

Dobar je primjer sveučilište. I ono, kao organizacija, mora riješiti problem prilagodbe: mora osigurati prostor, financiranje, opremu, administraciju, nastavne resurse i ljude koji u njemu rade. Ako ne može osigurati te uvjete, ne može ostvarivati ni svoje obrazovne i znanstvene ciljeve. To pokazuje da se AGIL ne odnosi samo na cjelinu društva, nego i na manje društvene sustave i organizacije.

#### G – Goal Attainment (postizanje ciljeva)

Druga temeljna funkcija jest postizanje ciljeva. Društvo ne može samo preživljavati iz dana u dan, nego mora definirati zajedničke ciljeve i organizirati sredstva za njihovo ostvarenje. Ta je funkcija najviše povezana s politikom, odnosno s institucijama koje odlučuju o prioritetima, usmjeravaju kolektivnu energiju i donose obvezujuće odluke za zajednicu. Parsons time pokazuje da društvo mora imati mehanizme pomoću kojih će odgovoriti na pitanje: kamo idemo, što želimo postići i kako ćemo to organizirati?

U praksi to znači da društvo mora donositi odluke o razvoju, sigurnosti, javnom interesu, raspodjeli odgovornosti i kolektivnim prioritetima. Država, vlada, parlament, javne politike i druge političke institucije nisu samo mjesta borbe za vlast, nego i mehanizmi koji trebaju omogućiti društvu da postavlja i ostvaruje svoje ciljeve. Primjerice, odluka da se razvija obrazovanje, zdravstveni sustav ili infrastruktura nije samo tehničko pitanje, nego izraz funkcije postizanja ciljeva.

Koristan primjer su škole ili fakulteti. Fakultet ne postoji samo zato da “bude tu”, nego mora postavljati ciljeve: obrazovati studente, razvijati znanstveni rad, organizirati nastavu, pratiti standarde kvalitete. Da bi to mogao, mora imati tijela koja odlučuju, planiraju i usmjeravaju njegovo djelovanje. Time se vidi da svaka ozbiljna organizacija, kao i svako društvo, mora imati funkciju usmjeravanja prema ciljevima.

#### I – Integration (integracija)

Treća funkcija jest integracija. Društvo mora održavati unutarnju povezanost među svojim dijelovima, sprječavati potpuni raspad odnosa među ljudima i skupinama te usklađivati djelovanje različitih dijelova sustava. Tu funkciju Parsons najčešće povezuje s pravom, normama i društvenom kontrolom. Integracija znači da društvo mora imati mehanizme pomoću kojih različiti ljudi i skupine, unatoč razlikama i sukobima, ipak mogu živjeti u zajedničkom okviru. Bez toga bi sustav bio izložen stalnom raspadanju.

Pravni sustav ovdje je posebno važan jer osigurava opća pravila ponašanja, mehanizme rješavanja sukoba i granice dopuštenog djelovanja. No integracija ne počiva samo na zakonu. Ona uključuje i svakodnevna društvena pravila, očekivanja, običaje i mehanizme kontrole koji omogućuju koordinaciju života. Primjerice, promet ne funkcionira samo zato što postoje automobili, nego zato što postoje pravila kretanja, signalizacija, sankcije i očekivanje da će se sudionici uglavnom pridržavati zajedničkog poretka. Slično je i u društvu općenito: bez pravila, koordinacije i mehanizama rješavanja sukoba ne bi bilo moguće održati zajednički život.

Vrlo dobar primjer integracije jest pravni sustav moderne države. Ako postoji gospodarska kriza, političko neslaganje ili kulturne razlike, društvo ipak ne smije skliznuti u potpuni raspad. Tu nastupaju pravo, sudovi, institucionalni mehanizmi, ali i neformalna društvena pravila. Oni omogućuju da se napetosti ograniče, sukobi kanaliziraju i odnosi održe unutar podnošljivih granica.

L – Latency / Pattern Maintenance (održavanje obrazaca)

Četvrta funkcija jest održavanje obrazaca, koju Parsons označava slovom L. To je možda na prvi pogled najmanje vidljiva, ali jedna od najvažnijih funkcija svakog društva. Društvo mora prenositi vrijednosti, norme, motivacije i osnovne kulturne obrasce na nove generacije, jer bez toga ne može trajati kroz vrijeme. Parsons ovu funkciju povezuje s obitelji, školom, religijom i kulturom, odnosno s onim institucijama koje oblikuju osobnost, identitet i moralne orijentacije članova društva.

Ako društvo želi opstati, ono mora osigurati da nove generacije ne odrastaju potpuno izvan njegovih osnovnih vrijednosnih obrazaca. Dijete ne dolazi na svijet sa znanjem o tome što znači odgovornost, poštenje, red, dužnost ili pripadnost zajednici. Sve to mora naučiti. Upravo zato Parsons održavanje obrazaca ne smatra sporednom kulturnom pojavom, nego jednim od osnovnih uvjeta opstanka sustava.

Primjer je ovdje vrlo jasan: obitelj prenosi osnovne obrasce emocionalnog vezivanja, povjerenja i discipline; škola prenosi formalnija pravila, radne navike i društvena očekivanja; religija i kultura oblikuju moralne horizonte i osjećaj smisla. Ako bi svaka nova generacija odbacila sve prethodne vrijednosti i obrasce, društvo ne bi moglo održati kontinuitet. Zato je funkcija održavanja obrazaca jedna od temeljnih sastavnica Parsonsove teorije.

AGIL i institucije

Parsons AGIL shemu ne ostavlja na razini apstraktne formule, nego je povezuje s glavnim društvenim institucijama: A – ekonomija, G – politika, I – pravo i društvena regulacija, L – obitelj, škola, religija i kultura. Time pokazuje da se AGIL ne odnosi na neku zamišljenu teorijsku konstrukciju, nego na vrlo konkretne društvene mehanizme. Ekonomija omogućuje materijalnu prilagodbu, politika

usmjerava kolektivne ciljeve, pravni poredak održava povezanost i koordinaciju, a obitelj, obrazovanje i kultura prenose obrasce bez kojih društvo ne može trajati.

Ako uzmemo jedno moderno društvo kao cjelinu, tada možemo vrlo jasno vidjeti AGIL u djelovanju. Ekonomija osigurava resurse i rad, politika definira zajedničke prioritete i ciljeve, pravo održava red i koordinaciju, a obitelj i škola prenose vrijednosti i obrasce ponašanja. Društvo može opstati samo ako su te funkcije dovoljno stabilne i međusobno povezane. Upravo je to Parsonsova osnovna poruka: nijedna od tih funkcija nije sama sebi dovoljna, nego sve zajedno omogućuju opstanak cjeline.

Sociološka važnost AGIL sheme

AGIL je jedan od najvažnijih Parsonsovih doprinosa sociologiji zato što pokušava dati opći model opstanka društvenog sustava. Njegova snaga leži u tome što prisiljava sociologa da pita ne samo što neka institucija jest, nego i koju temeljnu funkciju ispunjava za društvo. Time se društvo može analizirati kao povezana cjelina u kojoj različiti dijelovi nisu slučajno raspoređeni, nego sudjeluju u održavanju sustava.

Istodobno, AGIL je i jedan od razloga zbog kojih je Parsons kasnije bio kritiziran. Kritičari su upozoravali da se društvo ne može uvijek promatrati kao skladna raspodjela funkcija te da u njemu postoje sukobi, dominacija, prisila i povijesni lomovi koji se ne mogu svesti na funkcionalne imperitive. Ipak, bez obzira na te kritike, AGIL ostaje jedan od najprepoznatljivijih pokušaja u sociologiji da se na sustavan način odgovori na pitanje što jedno društvo mora rješavati da bi uopće moglo opstati.

Može se zato reći da AGIL shema predstavlja jezgru Parsonsova strukturalnog funkcionalizma. Ona sažima njegovu temeljnu ideju da društvo nije kaotična masa ljudi, nego sustav koji mora stalno rješavati probleme prilagodbe, usmjeravanja, integracije i kulturne reprodukcije. Bez ekonomije nema prilagodbe, bez politike nema kolektivnih ciljeva, bez prava i normi nema povezanosti, a bez socijalizacije i prijenosa vrijednosti nema trajanja društva. Time AGIL postaje ne samo teorijski model, nego i jedan od najkorisnijih alata za razumijevanje kako društvo funkcionira kao cjelina.

### **3.6. Dosezi i ograničenja Parsonsove teorije**

Talcott Parsons bio je desetljećima jedna od središnjih figura svjetske sociologije i teško je precijeniti njegov utjecaj na razvoj sociološke teorije u 20. stoljeću. Njegova važnost ne leži samo u tome što je napisao velik broj utjecajnih radova, nego prije svega u činjenici da je pokušao izgraditi opću teoriju društva. U vremenu kada se sociologija razvijala u različitim smjerovima i često ostajala raspršena između posebnih tema i empirijskih istraživanja, Parsons je ponudio širok teorijski okvir unutar kojeg se društvo moglo razumjeti kao povezana i strukturirana cjelina. Upravo zato bio je toliko važan i dugo dominantan: nije se bavio samo jednim problemom, nego je nastojao pokazati kako su pojedinac, institucije, norme, vrijednosti i društveni sustav međusobno povezani.

Jedan od njegovih najvećih doprinosa sociologiji jest to što je na sustavan način povezo mikrorazinu društvene akcije i makrorazinu društvenog sustava. Pokazao je da se društveni poredak ne može objasniti samo postojanjem institucija, ali ni samo individualnim motivima. Pojedinac djeluje unutar normi, vrijednosti i društvenih očekivanja, a društvo opstaje upravo zato što su ta djelovanja u velikoj mjeri usmjerena prema zajedničkim obrascima. Na taj je način Parsons pokušao riješiti jedno od

velikih socioloških pitanja: kako povezati slobodu djelovanja pojedinca i stabilnost društvene cjeline. U tome je bio jedan od rijetkih autora koji je s tolikom teorijskom ambicijom pokušao pokazati da između pojedinca i društva ne postoji potpuni jaz, nego složen odnos međusobne uvjetovanosti.

Drugi važan Parsonsov doprinos jest njegovo razumijevanje društva kao sustava. Time je sociologiji dao jezik za razmišljanje o povezanosti institucija, društvenih funkcija i mehanizama stabilnosti. Njegova teorija omogućila je da se obitelj, škola, država, ekonomija, pravo i religija ne promatraju kao odvojena područja života, nego kao dijelovi iste društvene cjeline. To je imalo veliku analitičku vrijednost jer je pokazalo da promjene u jednom dijelu društva mogu imati posljedice za cjelinu. Parsons je na taj način snažno utjecao na razvoj sociologije obrazovanja, sociologije obitelji, političke sociologije, sociologije organizacija i drugih disciplina koje su preuzele njegovu ideju da institucije treba analizirati unutar odnosa prema sustavu.

Posebno važan i dugotrajan doprinos predstavlja i njegova AGIL shema, kojom je pokušao pokazati koje osnovne funkcije svaki društveni sustav mora ispuniti da bi opstao. Bez obzira na to što je kasnije bila mnogo puta kritizirana, ta je shema ostala jedan od najpoznatijih pokušaja u sociologiji da se društvo analizira kao funkcionalna cjelina. Parsons je time uveo snažan teorijski model koji i danas može biti koristan kada se društvo ne predstavlja samokao skup nepovezanih pojava, nego složen sustav koji mora rješavati probleme prilagodbe, usmjeravanja, integracije i prijenosa vrijednosti.

Parsons je također bio važan jer je sociologiji dao snažan naglasak na norme, vrijednosti i socijalizaciju. U vremenu u kojem su mnogi pristupi naglašavali interes, moć ili utilitarnu racionalnost, on je pokazivao da društveni život ne može opstati bez određenog normativnog temelja. Time je skrenuo pozornost na to da se društveni red ne može objasniti samo prisilom ili strahom, nego i unutarnjim prihvaćanjem pravila, vrijednosti i društvenih očekivanja. Taj je uvid ostao trajno važan, čak i za autore koji se s Parsonsom nisu slagali, jer je jasno pokazao da su moralna i kulturna dimenzija društva ključne za njegovo razumijevanje.

No upravo ondje gdje leže najveći dosezi Parsonsove teorije pojavljuju se i njezina najvažnija ograničenja. Njegov naglasak na stabilnosti, integraciji i vrijednosnom konsenzusu doveo je do toga da su mu brojni kritičari predbacivali pretjeranu sklonost društvenom skladu. Društva, upozoravali su, nisu samo sustavi integracije, nego i prostori dubokih sukoba, dominacije, prisile i nejednakosti. Parsons je mnogo uvjerljiviji kada objašnjava kako se društvo održava nego kada treba objasniti kako nastaju duboki društveni sukobi, revolucije, oblici tlačenja ili strukturalna dominacija jednih skupina nad drugima. Teorije sukoba, marksistički pristupi, kritička teorija i kasniji radikalni sociološki pravci upravo su na toj točki usmjerili svoju kritiku na Parsonsa.

Drugo važno ograničenje njegove teorije jest to što često djeluje previše apstraktno i previše općenito. Parsonsova želja da izgradi opću teoriju društva rezultirala je vrlo složenim, ponekad i teško prohodnim pojmovnim aparatom. Zbog toga su mnogi sociolozi smatrali da njegova teorija, iako impresivna po širini, nije uvijek dovoljno osjetljiva na povijesne razlike, konkretne društvene procese i empirijsku provjeru. Drugim riječima, Parsons je sociologiji dao veliku teorijsku arhitekturu, ali se često činilo da je ta arhitektura udaljena od konkretnih životnih problema i povijesnih lomova. Upravo će zbog toga Robert K. Merton pokušati funkcionalizam učiniti skromnijim, empirijski preciznijim i teorijski fleksibilnijim.

Treće ograničenje Parsonsove teorije odnosi se na moć i društvenu nejednakost. U njegovoj perspektivi društvene institucije pretežno se promatraju s obzirom na njihovu ulogu u održavanju sustava, dok su pitanja dominacije, političkog nametanja normi i strukturalnog interesa moćnijih skupina manje razvijena. Kasniji autori, osobito iz kritičke i konfliktne tradicije, pokazat će da norme nisu uvijek izraz zajedničkog konsenzusa, nego ponekad i rezultat odnosa moći. Ono što Parsons opisuje kao integraciju, drugi će autori ponekad opisati kao discipliniranje ili hegemoniju. Upravo zbog toga njegova teorija djeluje uvjerljivo kada analizira mehanizme društvene stabilnosti, ali manje uvjerljivo kada treba objasniti duboku nepravdu ili političku dominaciju.

Unatoč tim kritikama, Parsonsovo mjesto u sociologiji ostaje iznimno važno. Njegova teorija nije važna zato što bi danas bila prihvaćena bez rezerve, nego zato što je oblikovala način na koji su generacije sociologa postavljale pitanja o društvu. Čak i kada se od Parsonsa odmičemo, često to činimo upravo u odnosu na probleme koje je on prvi sustavno formulirao. Njegova sociologija naučila nas je da društvo ne možemo razumjeti ako zanemarimo povezanost institucija, važnost normi, socijalizaciju i problem društvenog poretka. U tom smislu Parsons nije samo autor jedne velike teorije, nego i jedan od ključnih orijentira u povijesti sociološkog mišljenja.

Može se zato reći da je Parsons sociologiji dao veliku kartu društva, ali kartu koja nije pokazala baš sve reljefe i sve pukotine. Pokazala je kako društvo može biti povezano, ali nije uvijek dovoljno uvjerljivo objasnila kako je iznutra rastrgano. Pokazala je kako institucije održavaju red, ali nije uvijek dovoljno jasno pokazala kako isti taj red može skrivati nejednakost i dominaciju. Upravo zato je Parsons istodobno i nezaobilazan i nedostatan: nezaobilazan jer bez njega ne možemo razumjeti razvoj sociološke teorije, a nedostatan jer je kasnija sociologija morala otvoriti pitanja koja njegov funkcionalizam nije mogao do kraja zahvatiti.

Na taj način Parsons ostaje ključna figura sociologije: autor koji je možda previše vjerovao u red, ali bez kojega ne bismo dovoljno ozbiljno razumjeli koliko je sociološki teško i važno objasniti kako društvo uopće opstaje kao društvo.

## **4. Robert K. Merton – korekcija i preciziranje funkcionalizma**

### **4.1. Zašto je Merton prijeloman**

Ako Talcott Parsons predstavlja vrhunac klasičnog strukturalnog funkcionalizma, tada Robert K. Merton predstavlja njegovu najvažniju korekciju, preciziranje i djelomičnu preobrazbu. Merton ne odbacuje funkcionalističku tradiciju, niti se potpuno odriče pitanja koje je Parsons postavio, a to je pitanje kako društvo opstaje i kako funkcionira kao sustav. Međutim, on smatra da je klasični funkcionalizam, osobito u svojoj parsonsovske verziji, često previše sklon pretpostavljati red, sklad i funkcionalnost ondje gdje stvarnost pokazuje i napetosti, proturječja, negativne posljedice i institucionalne neuspjehe. Upravo zato Merton ostaje unutar funkcionalističke tradicije, ali je čini kritičnijom, realističnijom i empirijski preciznijom.

Merton je prijeloman autor zato što je vrlo jasno uočio da nije dovoljno reći kako društvene institucije imaju funkcije i sudjeluju u održavanju društva. Potrebno je pitati i za koga su funkcionalne, u kojem smislu, pod kojim uvjetima, s kakvim posljedicama i po koju cijenu. Time uvodi jednu važnu promjenu u sociološki način mišljenja: društvena pojava ne treba se promatrati samo kao korisna ili

stabilizirajuća, nego i s obzirom na njezine moguće negativne posljedice. Merton pokazuje da društveni život nije sastavljen samo od pojava koje doprinose redu, nego i od pojava koje mogu istodobno proizvoditi prilagodbu i napetost, korist i štetu, stabilnost i poremećaj. Time funkcionalizam prestaje biti teorija koja društvo gleda gotovo isključivo kroz prizmu sklada, a postaje pristup sposoban da vidi i disfunkcionalne učinke institucija i obrazaca ponašanja.

U tom smislu Merton je važan jer unosi realizam u funkcionalističku tradiciju. Parsonsova sociologija bila je snažna u pokazivanju kako su institucije povezane i koje funkcije društvo mora ispuniti da bi opstalo, ali je često ostavljala dojam da su stabilnost, integracija i funkcionalna povezanost gotovo prirodne osobine društva. Merton upozorava da stvarnost nije tako jednostavna. Ne funkcionira sve za sve članove društva, nemaju sve institucije samo pozitivne učinke, a nisu ni sve postojeće društvene strukture nužne i nezamjenjive. Društvo nije skladna cjelina u kojoj je svaki dio automatski koristan, nego složen sustav u kojem iste pojave mogu imati različite učinke na različite skupine i na različite razine društvenog života. Upravo tu leži Mertonova prijelomna važnost: on funkcionalističko pitanje ne napušta, ali ga radikalno problematizira.

Mertonova intervencija posebno je važna i zato što funkcionalizam čini empirijski prikladnijim. Dok je Parsons težio velikoj općoj teoriji društva, Merton smatra da takve teorijske konstrukcije često postaju previše udaljene od konkretnih društvenih pojava. Zato zagovara pristup koji će kasnije nazvati teorijama srednjeg dometa. Umjesto "teorije svega", on želi teorije koje su dovoljno široke da imaju objašnjavajuću snagu, ali dovoljno konkretne da ih se može provjeravati istraživanjem. To je jedna od najvažnijih promjena koju uvodi u sociologiju: velika teorijska pitanja ne treba napustiti, ali ih treba povezati s konkretnim istraživim problemima. Time Merton funkcionalizam izvodi iz prevelike apstrakcije i povezuje ga sa sociološkom analizom konkretnih pojava poput birokracije, devijantnosti, referentnih grupa, samoispunjavajućeg proročanstva ili latentnih funkcija obrazovanja.

Drugi razlog zbog kojega je Merton prijeloman autor jest to što uvodi jasne pojmovne razlike koje su postale trajni dio sociološkog jezika. Pojmovi kao što su funkcija, disfunkcija, nefunkcija, manifestne i latentne funkcije, neto ravnoteža, funkcionalne alternative i teorije srednjeg dometa omogućili su mnogo precizniju analizu društvenih pojava nego što je to bilo moguće u ranijem, općenitijem funkcionalizmu. Merton tako pokazuje da funkcionalizam ne mora biti teorija koja samo slavi društvenu stabilnost, nego može biti metoda kojom se otkrivaju i skrivene, neplanirane, pa čak i štetne posljedice društvenih institucija. Upravo u tome leži njegova trajna metodološka vrijednost.

Merton je prijeloman i zato što njegovo mišljenje stoji na spoju kontinuiteta i kritike. S jedne strane, on prihvaća osnovno funkcionalističko pitanje: kako društvo funkcionira i kako opstaje. S druge strane, ne prihvaća više olako funkcionalističke pretpostavke da je sve što postoji nužno dobro, korisno i nezamjenjivo. Time Merton djeluje kao autor koji funkcionalizam spašava od njegove vlastite dogmatičnosti. On ostaje dovoljno blizak funkcionalističkoj tradiciji da u njoj prepoznamo nastavak Parsonsova i šireg sistemskog razmišljanja, ali je istodobno dovoljno kritičan da pokaže kako društvena stvarnost nije ni skladna ni jednoznačna. U tome je njegova posebna važnost za sociologiju: on ne razara teorijsku tradiciju izvanjskom kritikom, nego je iznutra preoblikuje i čini uvjerljivijom.

Posebno treba naglasiti da je Merton funkcionalizam učinio važnim i za područja izvan same teorije društvenog poretka. Njegove ideje postale su ključne u sociologiji devijantnosti, obrazovanja, organizacija, znanosti, masovnih komunikacija i političke sociologije. Njegova analiza manifestnih i latentnih funkcija omogućila je sociolozima da istražuju ne samo ono što institucije tvrde da rade, nego i ono što stvarno proizvode. Njegova teorija strukturalnog pritiska pokazala je kako društvena struktura može stvarati devijantne ishode, a da pritom ne polazi od individualne patologije. Time Merton pokazuje da funkcionalistička perspektiva može objasniti ne samo red, nego i napetosti, devijantnost i prikrivene posljedice djelovanja sustava. Upravo tu se vidi koliko je on važan most između klasičnog funkcionalizma i kasnije, kritičnije sociologije.

Može se, dakle, reći da je Merton prijeloman autor zato što je funkcionalizmu oduzeo njegovu naivnost, a zadržao njegovu analitičku snagu. On pokazuje da društvo treba promatrati kao sustav, ali sustav u kojem ne funkcionira sve skladno, u kojem postoje prikrivene posljedice, institucionalne slabosti i napetosti koje proizlaze upravo iz društvene strukture. Time funkcionalizam postaje manje dogmatski, manje apstraktan i mnogo korisniji za konkretno sociološko istraživanje. Upravo zato Merton ne stoji samo kao "nastavak" Parsonsa, nego kao autor koji je cijelu funkcionalističku tradiciju učinio zrelijom.

## **4.2. Funkcionalna analiza**

U središtu Mertonove sociologije nalazi se funkcionalna analiza, odnosno način promatranja društvenih pojava s obzirom na njihove posljedice za društveni sustav. Merton pritom polazi od osnovne funkcionalističke ideje da se društvene institucije, obrasci ponašanja i kulturni oblici ne trebaju promatrati samo prema tome što ljudi o njima misle ili koje motive imaju, nego i prema tome što oni stvarno proizvode u društvu. Upravo tu počinje njegov odmak od jednostavnijeg funkcionalizma. Nije dovoljno pitati zašto ljudi nešto rade; potrebno je pitati i kakve posljedice to djelovanje, ta institucija ili taj obrazac ponašanja ima za stabilnost, prilagodbu ili napetost društvenog sustava. Time funkcionalna analiza postaje metoda kojom sociolog otkriva stvarne društvene učinke pojava, a ne ostaje samo na razini namjera, službenih objašnjenja ili moralnih procjena.

Za Mertona funkcija označava onu posljedicu neke društvene pojave koja doprinosi prilagodbi ili stabilnosti sustava. Drugim riječima, funkcionalna je ona pojava koja na neki način pomaže održavanju cjeline ili njezinoj sposobnosti prilagodbe okolnostima. Primjerice, obrazovni sustav ima funkciju prijenosa znanja, socijalizacije i selekcije kadrova; birokracija ima funkciju uvođenja reda, predvidivosti i stabilnosti pravila; pravni sustav ima funkciju koordinacije odnosa i rješavanja sukoba. Funkcija, dakle, nije isto što i moralna vrijednost niti isto što i izvorna namjera aktera. Neka pojava može biti funkcionalna čak i onda kada je pojedinci ne doživljavaju kao posebno vrijednu, a može imati i drukčije posljedice od onih koje su njezini sudionici očekivali. Upravo zato Merton sociologiju usmjerava prema posljedicama, a ne samo prema motivima.

No Mertonov ključni doprinos leži u tome što jasno uvodi pojam disfunkcije. Disfunkcija označava onu posljedicu društvene pojave koja narušava prilagodbu ili stabilnost sustava. Time Merton pokazuje da ista institucija ili društveni obrazac ne mora proizvoditi samo red, nego i napetost, neučinkovitost, krutost ili poremećaj. To je jedna od njegovih najvažnijih korekcija klasičnog funkcionalizma. Raniji funkcionalizam često je imao tendenciju da društvene institucije promatra

gotovo isključivo kao pozitivne mehanizme održavanja društva. Merton upozorava da je takav pogled jednostran. Primjerice, birokracija može imati funkciju reda, predvidivosti i racionalne organizacije, ali može imati i disfunkcije poput formalizma, sporosti, neosjetljivosti na konkretnu ljudsku situaciju i dehumanizacije odnosa. Drugim riječima, ista društvena pojava može istodobno pomoći sustavu i stvarati probleme. Upravo to Mertonovu analizu čini mnogo realističnijom.

Uz funkciju i disfunkciju Merton uvodi i pojam nefunkcije. Nefunkcionalna pojava jest ona koja nema važan učinak na sustav koji promatramo. To znači da neka društvena pojava može postojati, a da pritom ne doprinosi ni prilagodbi ni destabilizaciji određene cjeline. Ovaj je pojam važan jer Merton pokazuje da sociolog ne smije unaprijed pretpostaviti da svaka pojava mora imati duboko značenje za cijeli sustav. Neke pojave mogu biti sociološki zanimljive, ali bez većeg učinka na stabilnost ili prilagodbu cjeline koju proučavamo. Time funkcionalna analiza postaje preciznija i opreznija: nije svaka pojava ni korisna ni štetna, a sociolog mora razlikovati slučajeve u kojima neka pojava doista ima sistemske posljedice od onih u kojima ih nema.

Na temelju tih razlikovanja Merton uvodi i pojam neto ravnoteže. Ovaj pojam posebno je važan jer pokazuje da nijednu društvenu pojavu ne treba unaprijed proglasiti samo funkcionalnom ili samo disfunkcionalnom. Umjesto toga, sociolog mora pitati što u konačnici prevladava: korisni ili štetni učinci, integracija ili destabilizacija, prilagodba ili poremećaj. Neto ravnoteža znači procjenu prevladavaju li kod neke pojave funkcije, disfunkcije ili nefunkcije. Na taj se način Merton udaljava od crno-bijelog gledanja na društvo. Primjerice, društvene mreže mogu imati funkcije povezivanja, informiranja i mobilizacije ljudi, ali istodobno i disfunkcije poput dezinformacija, ovisnosti, emocionalne iscrpljenosti i društvene polarizacije. Umjesto pitanja jesu li društvene mreže “dobre” ili “loše”, funkcionalna analiza pita kakva je ukupna ravnoteža njihovih učinaka i za koje skupine, u kojem kontekstu i u kojem povijesnom trenutku. Upravo tu Merton pokazuje koliko je njegova sociologija udaljena od pojednostavljenih sudova.

Vrlo je važno naglasiti da Merton funkcionalnu analizu izričito odvaja od individualnih motiva djelovanja. To je jedna od ključnih metodoloških točaka njegova pristupa. Ljudi mogu sudjelovati u nekoj instituciji ili obrascu ponašanja iz sasvim osobnih razloga, ali to ne znači da su ti osobni razlozi isto što i društvene funkcije te pojave. Primjerice, pojedinac može upisati fakultet zato što želi diplomu, posao ili društveni status, ali društvena funkcija sveučilišta ne iscrpljuje se u tim pojedinačnim motivima. Sveučilište može istodobno obrazovati, socijalizirati, selektirati, stvarati mreže poznanstava i odgađati ulazak dijela mladih na tržište rada. To su društvene posljedice koje nadilaze motive pojedinačnih aktera. Upravo zato Mertonova funkcionalna analiza nije psihološka ni moralna, nego sociološka: nju zanima što neka pojava čini društvu.

Jedan od najboljih nastavnih primjera za razumijevanje Mertonove funkcionalne analize upravo je birokracija. Funkcionalno gledano, birokracija uvodi pravila, red, predvidivost, kontinuitet i racionalnu raspodjelu odgovornosti. Ona omogućuje da organizacije ne ovise o trenutačnim raspoložjenjima, privatnim odnosima ili proizvoljnosti pojedinaca. No ista birokracija može proizvoditi i ozbiljne disfunkcije: formalizam, rigidnost, sporost, gubitak osjećaja za konkretnu ljudsku situaciju i pretvaranje sredstva u cilj. Drugim riječima, ono što je zamišljeno kao racionalni mehanizam reda može u određenim okolnostima postati prepreka vlastitoj svrsi. Upravo zato Merton

smatra da društvene institucije treba analizirati složenije: ne samo prema onome što obećavaju ili čemu nominalno služe, nego prema njihovim stvarnim društvenim učincima.

Na taj način funkcionalna analiza postaje moćan sociološki alat. Ona nas uči da se iza društvenih pojava često kriju složeniji učinci nego što ih sami sudionici vide ili priznaju. Institucije nisu jednostavne, a posljedice njihova djelovanja često su višeznačne. Neka institucija može na jednoj razini proizvoditi stabilnost, a na drugoj napetost; može biti funkcionalna za jednu skupinu, a disfunkcionalna za drugu; može imati kratkoročno pozitivne, a dugoročno negativne učinke. Upravo u tome leži dubina Mertonove korekcije funkcionalizma. On pokazuje da društveni svijet nije ni skladna cjelina bez pukotina ni kaotično polje bez ikakva reda, nego složen sustav u kojem svaka pojava traži analitičku procjenu svojih stvarnih posljedica.

Može se, dakle, reći da Mertonova funkcionalna analiza funkcionalizmu daje kritičku zrelost. Ona zadržava ideju da društvene pojave treba promatrati s obzirom na njihove učinke za sustav, ali odbacuje pretpostavku da su ti učinci nužno pozitivni ili univerzalno korisni. Time sociologija postaje osjetljivija na proturječnosti, napetosti i skrivene posljedice društvenog života. To je razlog zbog kojeg je Merton i danas toliko važan: pokazao je da se društvo ne smije promatrati ni naivno ni pojednostavljeno, nego kao prostor u kojem red, prilagodba, napetost i disfunkcija često nastaju iz istih institucija i procesa.

### **4.3. Manifestne i latentne funkcije**

Jedan od najpoznatijih i pedagoški najzahvalnijih doprinosa Roberta K. Mertona jest razlikovanje manifestnih i latentnih funkcija. Ovim razlikovanjem Merton pokazuje da društvene institucije, obrasci ponašanja i kulturne prakse gotovo nikada ne proizvode samo one učinke koje javno ističu ili koje njihovi sudionici svjesno namjeravaju. Društvo je mnogo složenije od svojih službenih objašnjenja. Upravo zato sociologija ne smije ostati na razini onoga što institucije kažu da rade, nego mora istraživati i ono što stvarno proizvode, uključujući i posljedice koje nisu bile planirane, priznate ili odmah vidljive.

Manifestne funkcije jesu one posljedice neke društvene pojave koje su vidljive, namjeravane i javno prepoznate. To su učinci koje institucije, organizacije ili akteri obično navode kao svoj cilj ili svrhu. Primjerice, manifestna funkcija škole ili fakulteta jest obrazovanje, prijenos znanja i stjecanje diploma. Manifestna funkcija bolnice jest liječenje, manifestna funkcija suda jest rješavanje sporova u skladu sa zakonom, a manifestna funkcija izbora jest odabir političkih predstavnika.

Latentne funkcije, naprotiv, označavaju posljedice koje su skrivene, nenamjeravane, neanticipirane ili barem nisu javno naglašene. Fakultet, primjerice, nema samo manifestnu funkciju obrazovanja, nego i latentne funkcije: stvara mreže poznanstava, odgađa ulazak dijela mladih na tržište rada, omogućuje društveno sazrijevanje, često oblikuje buduće bračne i prijateljske veze, a nerijetko i proizvodi određeni osjećaj društvenog statusa.

Manifestne i latentne funkcije nisu međusobno suprotstavljene, nego se istodobno javljaju u okviru iste institucije ili društvene prakse. Škola doista prenosi znanje, ali istodobno i disciplinira, razvrstava, socijalizira, oblikuje osjećaj uspjeha i neuspjeha, usmjerava životne ambicije i razlikuje učenike

prema različitim kriterijima. Zato sociolog mora uvijek pitati ne samo “čemu to služi prema službenom objašnjenju?”, nego i “što još to proizvodi?”.

Jedan od najjednostavnijih i najbližih primjera jest ponovno sveučilište. Njegova manifestna funkcija jest obrazovanje i stjecanje diplome. No latentne funkcije mogu biti vrlo brojne: stvaranje profesionalnih mreža, socijalna selekcija, odgađanje zapošljavanja, oblikovanje identiteta, stjecanje samostalnosti, pronalaženje partnera ili učvršćivanje društvenog statusa.

Vrlo koristan primjer za nastavu jest i kazneni sustav. Manifestna funkcija zatvora jest kažnjavanje prijestupnika, zaštita društva i odvrćanje od budućih zločina. No latentne funkcije mogu biti učvršćivanje državnog autoriteta, simbolička potvrda granica dopuštenog ponašanja, pa čak i stvaranje zatvorskih subkultura i reprodukcija kriminalnih identiteta.

Manifestne i latentne funkcije važne su i zato što pomažu sociologiji da se odvoji od zdravorazumskog ili službenog razumijevanja društva. Reklama, primjerice, nema samo manifestnu funkciju prodaje proizvoda, nego i latentnu funkciju oblikovanja želja, standarda uspjeha, osjećaja manje vrijednosti i potrošačkog identiteta. Mediji ne prenose samo informacije, nego mogu latentno oblikovati teme o kojima društvo misli, način na koji vrednuje pojedine skupine i granice onoga što se smatra normalnim ili važnim.

Na kraju, može se zaključiti da je razlikovanje manifestnih i latentnih funkcija jedan od najvažnijih razloga zbog kojih je Merton ostao trajan i utjecajan autor. Time je funkcionalizam učinio mnogo manje naivnim, a sociologiju mnogo osjetljivijom na skrivene posljedice društvenih oblika.

#### **4.4. Kritika triju funkcionalističkih postulata**

Jedan od najvažnijih razloga zbog kojih je Robert K. Merton prijeloman autor unutar funkcionalističke tradicije jest to što vrlo jasno i sustavno kritizira tri klasična postulata ranijeg funkcionalizma. Ti postulati dugo su djelovali gotovo samorazumljivo unutar funkcionalističkog mišljenja, ali Merton pokazuje da ih ne smijemo prihvaćati kao unaprijed dane istine.

Postulat funkcionalnog jedinstva pretpostavlja da standardizirane društvene aktivnosti i institucije doprinose stabilnosti cijelog društva. Merton upozorava da je takva pretpostavka previše pojednostavljena. Društva nisu jednako integrirana i nisu sve njihove sastavnice funkcionalne za sve skupine na isti način. Ono što koristi jednoj skupini ne mora koristiti drugoj. Religija, na primjer, unutar određene zajednice može jačati osjećaj pripadnosti i moralne solidarnosti, ali to ne znači da automatski doprinosi integraciji cijelog društva.

Postulat univerzalnog funkcionalizma polazi od pretpostavke da sve standardizirane društvene ili kulturne forme imaju pozitivne funkcije. Merton i ovu pretpostavku smatra problematičnom. Činjenica da neka pojava postoji ne znači da je korisna za društvo. Ekstremni nacionalizam, primjerice, može mobilizirati određenu skupinu, ali istodobno proizvoditi mržnju, sukob, isključivanje i dugoročnu destabilizaciju.

Postulat nužnosti pretpostavlja da su postojeće društvene strukture i institucije nužne i nezamjenjive. Merton pokazuje da različite institucije mogu ispunjavati istu osnovnu funkciju. Upravo zato uvodi pojam funkcionalnih alternativa ili funkcionalnih ekvivalenata. Primjerice, socijalizacija djece nekoć

je bila prvenstveno vezana uz obitelj, dok danas tu funkciju u velikoj mjeri dijele i škola, vršnjačke skupine, mediji i digitalne mreže.

Kritika triju funkcionalističkih postulata važna je zato što pokazuje kako funkcionalizam može biti zadržan kao analitički pristup, ali bez pretjerano općih i često ideološki opasnih pretpostavki. Merton ne odbacuje ideju da društvene pojave treba promatrati prema njihovim učincima za sustav. Ono što odbacuje jesu apriorne pretpostavke da je sve usklađeno, sve korisno i sve nužno.

#### **4.5. Teorije srednjeg dometa**

Jedan od najvažnijih i najutjecajnijih Mertonovih doprinosa sociologiji jest njegov pojam teorija srednjeg dometa. Upravo se u tom pojmu najjasnije vidi njegova razlika u odnosu na Talcotta Parsonsa. Dok Parsons nastoji izgraditi opću teoriju društva, Merton smatra da takva razina općenitosti često sociološku teoriju udaljava od stvarnog istraživanja, empirijskih podataka i konkretnih društvenih procesa. Zato traži srednji put između apstraktne opće teorije i usko tehničkog empirizma.

Teorije srednjeg dometa jesu teorije koje nisu toliko široke da bi željele objasniti cjelinu društva, ali nisu ni toliko uske da bi se odnosile samo na jedan jedini izolirani slučaj. One zahvaćaju određeni segment društvene stvarnosti, ali to čine na razini koja omogućuje i teorijsko objašnjenje i empirijsku provjeru. To znači da su dovoljno opće da mogu objasniti više konkretnih pojava, ali i dovoljno konkretne da ih je moguće testirati istraživanjem.

Mertonova kritika Parsonsove velike teorijske arhitekture ne znači da on odbacuje potrebu za teorijskim mišljenjem. Naprotiv, Merton smatra da je sociologiji teorija nužna. Ali teorija mora biti takva da ostaje u živom odnosu s empirijskim istraživanjem. Ako teorija postane previše opća, previše apstraktna i previše udaljena od konkretnih društvenih procesa, tada više ne vodi istraživanje nego lebdi iznad njega.

Primjeri teorija srednjeg dometa uključuju teoriju anomije, teoriju referentnih grupa, samoispunjavajuće proročanstvo, birokratske disfunkcije, manifestne i latentne funkcije i druge slične teorijske konstrukcije. Svaka od njih zahvaća važan dio društvenog života, dovoljno je široka da omogući generalizaciju, ali je istodobno dovoljno konkretna da vodi istraživanju i provjeri. Mnogi sociolozi upravo u toj sredini između velikih teorijskih sustava i pukog prikupljanja podataka vide autentično mjesto sociološke teorije.

#### **4.6. Mertonova sociologija devijantnosti: strukturalni pritisak i anomija**

Jedan od najpoznatijih i najutjecajnijih dijelova Mertonove sociologije jest njegova teorija devijantnosti, koja se najčešće povezuje s pojmovima anomije i strukturalnog pritiska. Ovdje Merton pokazuje kako društvo ne proizvodi samo red, integraciju i prilagodbu, nego može proizvoditi i napetosti, frustracije, devijantne ishode i različite oblike odstupanja od normi. Devijantnost ne objašnjava kao osobni kvar, moralnu slabost ili individualnu patologiju, nego kao mogući rezultat same društvene strukture.

Merton preuzima Durkheimov pojam anomije, ali mu daje novo, specifično značenje. Kod Durkheima anomija označava stanje normativne dezorijentacije, slabljenja pravila i gubitka jasnih ograničenja. Merton, međutim, anomiju promatra kao raskorak između kulturno propisanih ciljeva i

društveno dopuštenih, legitimnih sredstava za njihovo postizanje. Društvo može snažno poticati određene ciljeve, poput uspjeha, bogatstva ili statusa, ali istodobno ne daje svim ljudima jednake mogućnosti da do tih ciljeva dođu legitimnim putem. Upravo iz toga raskoraka nastaje napetost, odnosno ono što Merton naziva strukturalnim pritiskom.

Merton tu napetost razrađuje kroz pet tipova prilagodbe: konformizam, inovacija, ritualizam, povlačenje i pobuna. Konformizam znači prihvaćanje i kulturnih ciljeva i legitimnih sredstava za njihovo postizanje. Inovacija znači prihvaćanje ciljeva, ali odbacivanje ili zaobilaženje legitimnih sredstava, kao u slučajevima financijske prijevare, korupcije ili varanja na ispitu. Ritualizam označava odbacivanje ili spuštanje velikih kulturnih ciljeva, ali i dalje prihvaćanje legitimnih sredstava; tipičan je primjer službenik koji više ne vjeruje u smisao sustava, ali uredno provodi procedure. Povlačenje označava odbacivanje i kulturnih ciljeva i legitimnih sredstava, kao kod ovisnika, beskućnika ili društveno izoliranih osoba. Pobuna je najradikalniji oblik prilagodbe: odbacivanje postojećih ciljeva i sredstava uz pokušaj uvođenja novih ciljeva i novih sredstava.

Jedna od najvažnijih socioloških pouka Mertonove teorije jest da kriminal nije jedina devijantnost. Devijantnost može biti inovacija, ali i ritualizam, povlačenje ili pobuna. Drugim riječima, društveno odstupanje ne mora uvijek značiti kršenje kaznenog zakona. Može značiti i odustajanje od ciljeva koje društvo smatra obvezujućima, povlačenje iz očekivanih društvenih uloga ili pokušaj uspostave drukčijih normi i vrijednosti.

Mertonova sociologija devijantnosti i danas je vrlo upotrebljiva jer pomaže razumjeti suvremena društva u kojima su ciljevi često sve snažnije naglašeni, a legitimna sredstva neravnomjerno raspoređena. Kultura uspjeha, vidljivosti, bogatstva, samopromocije i stalnog postignuća danas je možda još intenzivnija nego u Mertonovo vrijeme. Upravo zato njegova teorija i dalje vrlo dobro objašnjava različite vrste pritisaka i devijantnih prilagodbi u suvremenim društvima.

#### **4.7. Zašto je Merton i danas važan / Sažetak Mertona u jednoj cjelini**

Robert K. Merton ostaje jedan od najvažnijih sociologa 20. stoljeća zato što je uspio sačuvati analitičku snagu funkcionalizma, ali ga je oslobodio njegove pretjerane jednostavnosti. Nije odbacio pitanje kako društvo opstaje i kako funkcionira, ali je pokazao da društvo ne proizvodi samo red, nego i napetosti, prikrivene posljedice, institucionalne slabosti i različite oblike devijantnosti.

Mertonova važnost vidi se u tome što je korigirao klasični funkcionalizam, uveo razliku između funkcije, disfunkcije i nefunkcije, razradio manifestne i latentne funkcije, zagovarao teorije srednjeg dometa te razvio sociologiju devijantnosti utemeljenu na pojmu strukturalnog pritiska. Time je funkcionalizam učinio kritičnijim, empirijski preciznijim i mnogo bližim stvarnim društvenim procesima.

Ako Parsons možemo vidjeti kao autora velike systemske slike društva, tada Mertona možemo vidjeti kao autora koji je tu sliku učinio realističnijom, kritičnijom i sociološki upotrebljivijom. Zato njegovo mjesto u sociologiji nije samo mjesto korektora funkcionalizma, nego mjesto jednog od najvažnijih mislilaca moderne sociološke teorije.

### **5. Završna sinteza strukturalnog funkcionalizma kao cjeline**

Strukturalni funkcionalizam jedna je od najvažnijih socioloških tradicija jer je na vrlo sustavan način postavio pitanje koje ostaje trajno i nezaobilazno: što društvo drži na okupu i kako je moguće da ono opstaje kao relativno stabilna cjelina? Polazeći od ideje da društvo nije slučajan skup pojedinaca, nego povezan sustav institucija, normi, vrijednosti i uloga, funkcionalisti su pokušali objasniti kako različiti dijelovi društva sudjeluju u održavanju poretka, koordinacije i kontinuiteta. U tom smislu strukturalni funkcionalizam nije samo teorija reda, nego i teorija društvenog opstanka.

Njegovi dublji korijeni nalaze se u klasičnoj sociologiji i socijalnoj antropologiji. Od Comtea i Spencera dolazi ideja društva kao cjeline, od Durkheima važnost društvenih činjenica, solidarnosti i moralnog poretka, a od antropoloških autora poput Malinowskog i Radcliffe-Browna svijest o tome da institucije nisu slučajne, nego odgovaraju na potrebe zajednice i pridonose održavanju društvenih odnosa. Kasniji autori poput Levyja, Selznicka i Davisa i Moorea dodatno su proširili funkcionalistički horizont na pitanja opstanka društva, organizacijske stabilnosti i društvene stratifikacije.

U toj tradiciji Talcott Parsons zauzima središnje mjesto kao autor koji je funkcionalizam razvio u najambiciozniji opći teorijski sustav. Njegov doprinos leži u tome što je povezo europsku i američku sociološku tradiciju, pokušao spojiti društvenu akciju i društveni sustav te izgradio model društva kao međusobno povezane cjeline. Kroz pojmove društvenog sustava, normi, vrijednosti, socijalizacije i vrijednosnog konsenzusa Parsons je pokazao kako se društvena stabilnost ne može objasniti samo prisilom, nego i unutarnjim prihvaćanjem pravila i obrazaca ponašanja. Njegova AGIL shema predstavlja možda najpoznatiji pokušaj da se sustavno pokaže koje osnovne funkcije svako društvo mora ispuniti da bi opstalo: prilagodbu, postizanje ciljeva, integraciju i održavanje obrazaca.

Istodobno, upravo se na Parsonsovu primjeru najbolje vide i ograničenja funkcionalističke perspektive. Njegov naglasak na redu, stabilnosti i konsenzusu često ga čini manje uvjerljivim kada treba objasniti sukob, nejednakost, dominaciju i povijesne lomove. Društvo nije samo mreža integriranih funkcija, nego i prostor napetosti, moći i prisile. Upravo zato je bilo potrebno da se funkcionalizam iznutra korigira i učini manje dogmatskim. Tu na scenu stupa Robert K. Merton.

Mertonova važnost leži u tome što je funkcionalizam učinio kritičnijim, realističnijim i empirijski preciznijim. On pokazuje da ne funkcionira sve za sve, da nisu sve pojave nužne i univerzalno korisne te da sociologija mora razlikovati funkcije, disfunkcije i nefunkcije. Njegovo razlikovanje manifestnih i latentnih funkcija omogućilo je mnogo dublje razumijevanje institucija i društvenih praksi, jer je pokazalo da društveni život uvijek proizvodi i skrivene, nenamjeravane posljedice. Teorijama srednjeg dometa Merton je sociologiju smjestio u prostor između apstraktne opće teorije i pukog empirizma, a svojom teorijom strukturalnog pritiska i anomije pokazao je kako društvena struktura može proizvoditi različite oblike devijantnosti. Time je funkcionalizam prestao biti jednostavna teorija sklada i postao mnogo ozbiljniji alat za analizu društvene složenosti.

Gledan u cjelini, strukturalni funkcionalizam dao je sociologiji nekoliko trajnih doprinosa. Prvo, naučio nas je da društvene institucije ne treba promatrati izolirano, nego u odnosu prema cjelini. Drugo, pokazao je da društveni red nije samorazumljiv, nego zahtijeva stalnu reprodukciju kroz norme, vrijednosti, socijalizaciju i institucionalnu koordinaciju. Treće, otvorio je pitanje funkcije društvenih pojava, odnosno njihovih posljedica za sustav. Četvrto, potaknuo je sociologe da

razmišljaju o odnosu između stabilnosti i promjene, reda i devijantnosti, otvorenih i skrivenih posljedica društvenih procesa.

No jednako je važno vidjeti i granice te tradicije. Funkcionalistička perspektiva sklona je društvo promatrati kroz prizmu poretka i integracije, pa nerijetko podcjenjuje moć, sukob, dominaciju i duboke nejednakosti. U tome će je dopunjavati i kritizirati marksističke, konfliktne, interakcionističke, fenomenološke i kritičkoteorijske perspektive. Ipak, bez obzira na te kritike, strukturalni funkcionalizam ostaje nezaobilazan zato što je sociologiji dao jedno od njezinih najvažnijih trajnih pitanja: kako je moguće da društvo, unatoč svim razlikama, napetostima i promjenama, ipak ostaje društvo?

Upravo zato strukturalni funkcionalizam treba razumjeti dvostruko. S jedne strane, kao veliku teorijsku tradiciju koja je snažno oblikovala sociologiju 20. stoljeća. S druge strane, kao perspektivu koju treba i koristiti i kritički nadopunjavati. Njegova prava vrijednost možda i nije u tome da daje konačne odgovore, nego u tome da sociologiji nameće trajno važno pitanje o poretku, integraciji, funkciji i uvjetima opstanka društvenog života. A to je pitanje, bez obzira na sve kasnije teorijske promjene, ostalo jedno od najsredišnjih pitanja sociologije uopće.